

LENGYELNÉ KISS KATALIN*

A kohászat szerepe az 1948/49-es szabadságharc fegyverellátásában

Sok ismerettel rendelkezünk arról a szerepről, amelyet az 1848/49-es szabadságharc folyamán a hazai bányászat és kohászat, sőt az egész bányász-kohász társadalom magára vállalt és nagy odaadással teljesített. Ez a szerepvállalás többoldalú volt, a forradalomban és a szabadságharcban való közreműködés egyaránt volt társadalmi, fegyverforgató és ellátó jellegű.

Jelen dolgozatomban az utóbbi szerep néhány kérdésével kíván foglalkozni, és arra keres választ, hogy a hazai kohászat milyen mértékben volt képes a hadsereg fegyver- és lőszerellátásához a háttérrel megteremteni. Erre a kérdésre megbízható választ azáltal adhatunk, ha a kohászat és a fegyveres alakulatok kapcsolatát időszakonként is és fegyverfajtánként is külön vizsgáljuk.

Előre kell bocsátani: azok a vélemények, melyek szerint a 19. század közepén az ország természeti forrásokban szegény lett volna, és a hadi fémek nem álltak kellő mennyiségben rendelkezésre, nem igazolhatók. Valójában mind a fémércbányászat, mind a vaskohászat jó háttérrel biztosított a hadsereg felkészítéséhez, és nem lehetett korlátja a szabadság kivívásának.

A hazai fémércbányászat, jóllehet korábbi fényéből sokat veszített, a 19. század közepén a Habsburg-birodalomnak még mindig az egyik legjelentősebb montánszektora volt. A fémiparban 1848 tavaszán még túlkínálat is jelentkezett, így az év közepére jelentős réz- és ólomkészletek halmozódtak fel a raktárakban. 1848 nyarán pl. a ruszabányai vállalat egymaga 400 bécsi mázsa ólmot ajánlott fel megvételre a hadügyminisztériumnak.

A hadi fémek közül a legnagyobb szerep természetesen a vasnak jutott, ez képezte az ágyúgolyók, szuronyok, puskacsövek és kardok alapanyagát. Magyarország vasgyártása a 19. század közepén felívelőben volt, a szabadságharc kibontakozását megelőző tíz évben a nyersvastermelés megkétszereződött, és 1848-ban 74 üzemképes nagyolvasztóból csapolhattak vasat. A nyersvas tehát kellő bőségben állt a hadiipar rendelkezésére.

Magyarországnak azonban ekkor egyáltalán nem volt hadiipara, a Monarchia a hadsereg ellátásából kihagyta a magyar vas- és fémipart. Ezért a forradalom kitörése éles ellentétben találta a hazai kohászatot és a fegyvergyártást. A hadi fémek alapanyagként az országban rendelkezésre álltak, hiányzott viszont az országnak az a számottevő rétege, amelynek a vasanyagot fegyverre kellett feldolgoznia. 1848 tavaszán nem létezett Magyarország területén manufaktúrális méretű fegyvergyártás, kézi lőfegyvert csak egy-egy fegyvermester készített az ország néhány városában. A fegyvergyártás megszervezése ezért az áprilisban hivatalba lépő Független Magyar Kormányra várt.

* Országos Műszaki Múzeum Öntödei Múzeuma, 1027 Budapest, Bem József u. 20.

A fegyver- és lőszerellátást döntően a kormány, ill. később a Honvédelmi Bizottmány és a vasolvasztó telepek viszonya határozta meg, ebből a szempontból pedig a szabadságharc ideje alatt négy szakaszt különböztethetünk meg. Az első 1848 márciusától októberig, a második októbertől az év végéig tartott. A harmadik 1849 tavaszára, a negyedik ennek az évnek a nyarára esik.

Az első szakaszban a kormány nem támaszkodhatott hazai forrásokra, legfeljebb a lakosságtól begyűjtött fegyverekre. A polgárőrségnek, nemzetőrségnek, majd a honvéd alakulatoknak elsősorban kézi lőfegyverekre volt szüksége, ezeket a közös hadsereg készleteiből és külföldi vásárlásokból szerezte be a kormány. Amikor azonban a bécsi udvar megakadályozta a külföldről való behozatalt, a kormány elkezdte a hazai fegyvergyártás megszervezését.

Az első lépést ezen a területen is **gróf Széchenyi István** tette meg. Mint miniszter elhatározta, hogy a Pesti Vasöntő- és Gépgyárat fegyvergyárrá alakíttatja át és utasította a minisztériumában tevékenykedő **Kovács Lajos** osztályvezetőt, aki egyébként selmeci öregdiák és a közlekedés kiváló szakértője volt, hogy vegye fel a kapcsolatot a gyár igazgatójával. A gyár átalakítására a pénzügyminiszter **Kossuth Lajostól** kért 50 ezer forint támogatást. A hadügyminisztérium szeptemberig 100 ezer darab kézi fegyver előállítására kötött szerződést a pesti fegyvergyárral, napi 500 darabos ütemezésben.

A pesti fegyvergyár termelése akadozott, a lőfegyver-szükséglet viszont nagy ütemben növekedett. Ezért júniusban a pénzügyminisztérium osztályvezetője, **Trangous Lajos** a második fegyvergyár szervezését is megkezdte. Trangous a bányászati osztály élén állt, a korompai vasmű egyik alapító tagja volt. Sziléziából behozta a fegyvergyártó **Eisenbach Gáspárt**, akit kinevezett a létesítendő fegyvergyár igazgatójává. Terve az volt, hogy Hradekon, Besztercebányán, Mecenzéfen, Diósgyőrben és Munkácson, az ottani hármokovácsokra támaszkodva, csőhegesztő és kikészítő műhelyeket állít fel, egyidejűleg pedig a felvidéki városok kézműveseit a puskatartozékok készítésére szerződteti. Az alkatrészeket Besztercebányán és Kassán gondolta összegyűjteni és készre szerelni. Sziléziából 21 fő fegyverkovácsot szerződtetett, két ügyes munkást pedig Mecenzéfről küldött Sziléziába a mesterség fogásainak elsajátítására.

Ezen az előkészületi munkákon túlmenően azonban egészen októberig nem került sor komolyabb lépésekre a fegyvergyártásban. Fordulat csak 1848. szeptember 21-én következik be, amikor maga Kossuth veszi át a Honvédelmi Bizottmány vezetését. Októberben és novemberben mozgásba hozta a vasgyártó telepeket, miután utasította a kincstár felügyelete alatt álló összes üzemet, azonnal álljanak át a hadi termékek gyártására. Leggyorsabban Resica állította át a termelését, határozott lépését a szerb és román nemzetiségi támadások okozta fenyegetettsége is indokolta. Ezenkívül hadigyártó hagyományai is voltak, és nagy előnye volt, hogy a fiatal bányamérnök, **Zsigmond Vilmos** vállalkozott a gyártás megszervezésére. Resicán egyszerre indult be az ágyúgyártás, az ágyúgolyóöntés és a szuronyok kovácsolása.

Ezekben a hónapokban kapcsolódnak be a felvidéki kincstári vasművek is a hadigyártásba. A szabadságharc időszakában a legnagyobb magyarországi vasgyártó együttes a Rónici Igazgatóság volt. Területén négy nagyolvasztóból csapoltak vasat, amelyet 15 hámorban és négy hengerson dolgoztak fel. Rúdárunk kívül lemezt is hengereltek, jól felszerelt gépműhellyel rendelkeztek és acélgyártásra is be voltak rendezkedve. Ennek eredményeként a hadsereg ellátásában is sokoldalúan vehettek részt. Gyártottak ágyúgolyót, hegesztett fegyvercsövet, kovácsolt szuronyt és puska-vesszőt.

Diósgyőr novemberben kapott utasítást szuronyok gyártására, és ugyancsak novemberben kezdődött meg az ágyúgolyók öntése Kabolapolyánán, Turjaremetén és Strimbulban is. Kabolapolyána ezenkívül kézfegyver gyártására is berendezkedett.

Novemberre tehát kialakult az általános hadigyártás, a kincstári üzemek most már jelentős részben a hadsereg számára termeltek. Kapacitásuk azonban az ország nyersvasgyártó képességének csupán 40%-át tette ki, így a vasgyártás több mint felét még mindig nem vette igénybe a katonai vezetés. A kényes pont továbbra is a kézi lőfegyver hiánya volt, az pedig nem a nyersvas mennyiségétől függött. A pesti fegyvergyár termelése olyan lassan bontakozott ki, hogy a radikális politikusok már szabotálást gyanítottak. A Honvédelmi Bizottmány határozott intézkedéseket ho-

zott: a fegyverellátó osztály vezetőjét leváltotta, a fegyverellátás felügyeletét **Lahner Györgyre** bízta, a fegyvergyárat államosította és vezetését **Rombauer Tivadarra** bízta. Így a fegyver- és lőszerellátás szervezése és felügyelete két lelkes hazafi kezébe került és ott is maradt a szabadságharc végéig.

Rombauer kiterjedt szervező munkába fogott; a pesti fegyvergyártást hatalmas szervezetté fejlesztette. Egy időben Trangous is kiépítette a besztercebányai szervezetet és decemberben már a kabolapolyánai fegyvergyár is működött. A puskagyártás így megközelítette a napi 400 darabot, s ez már majdnem kielégítette az igényeket. Méretre három kézi lőfegyvert gyártottak: gyalogsági puskát, karabélyt és pisztolyt, a gyújtószerkezet kiképzése szerint pedig megkülönböztették a kovás, lőkupakos és gyutacsos puskát. A külföldről származó különböző puskák miatt a honvédek összesen 9-féle puskával harcoltak.

A gyalogsági fegyverek fontos tartozéka volt a szurony, amelyet a pesti fegyvergyáron és a nagyobb üzemeken kívül a mecenzéfi és a breznóbányai hámorokban is gyártottak. Utóbbiaktól a hadügyminisztérium 40-40 ezer darabot rendelt meg, ezek nagyobb része bökszurony, kisebb része vágszurony volt.

Ágyugolyót az összes kincstári nagyolvasztó öntött. Legnagyobb mennyiségben 3 és 6 fontos ágyúba való töltetet igényeltek a vasművektől, mégpedig három kivitelben: tömör golyó, gránát és kartácsörét formájában. A magán vasművek közül a gyártásba csak a Rimai Coalición és a hisnyóvízi vasmű kapcsolódott be, ezektől a hadügyminisztérium 10-10 ezer golyót és gránátot rendelt, majd decemberben újabb 10-10 ezerre támasztott igényt.

Az ágyúk gyártásába a hadügyminisztérium a vasműveket nem kapcsolta be annak ellenére, hogy azok a harcok kitörésekor sorra felajánlották szolgálataikat, sőt meg is kezdték a vaságyúk öntését Resicán, Ruszabányán, Kabolapolyánán, Strimbulban és Nyustyán. Resicán Zsigmondy, Ruszabányán **Maderspach Károly** (1795–1849) öntött kitűnő ágyúkat. A hadügyminisztérium azonban nem igényelt vaságyúkat, ragaszkodott a bronzágyúkhöz. **Lukács Dénes**, a tüzérség felügyelője, Pesten a Váci úton, **Gábor Áron** vele egy időben a Székelyföldön rendezkedett be ágyúgyártásra. A két műhely a szabadságharc végéig fedezte a hadsereg ágyúigényét, így a vasműveket nem kellett ebbe a tevékenységbe bekapcsolni.

1848 utolsó hónapjaira sikerült a Honvédelmi Bizottmánynak ütőképes hadigyártást kiépítenie és várható volt, hogy a fejlődés üteme még növekszik is. Ezt az ütemet törte meg a császári csapatok gyors előretörése, mert Pest megszállása egyúttal a fegyvergyártó szervezet felbomlását is jelentette. Ezen túlmenően kiestek a gyártásból a nagy ellátó központok: Resica, Rónic és Besztercebánya is. A nyersvasgyártó kapacitásnak csak kb. 20%-a nem került a császáriak felügyelete alá; a Keleti-Kárpátok és az Erdélyi Középhegység, továbbá a Szepesség kisebb vasolvasztói maradtak a honvédség utánpótlási területén. A fegyvergyártás szervezői új helyzet elé kerültek, a megmaradt területeken egyik napról a másikra kellett újra kiépíteniük a fegyvergyártó és ellátó szervezetet.

A pesti fegyvergyár Nagyváradra, a besztercebányai Debrecenbe menekült, az új környezeti háttér azonban, különösen Nagyváradon, nem kedvezett a szervezésnek.

A honvédségnek most már a megmaradt területek összes vasgyártó telepe termelésére szüksége volt. Ezeket a kemény téli hetekben Rombauer sorra járta és egymás után kapcsolta be a honvédség ellátásába. Ezáltal Nagyvárad köré egyre szélesedő bedolgozói gyűrűt alakított ki. Mire elmúltak a fagyok, és a kohók vízi fűjtatása újra indulhatott, a megmaradt korábbi hadiüzemek mellé újabb beszállítóként jelentek meg a munkácsi, felsőremetei, szinnai, vaskohi és deznai vasművek, amelyek valamennyien ágyugolyó öntésére álltak át. Petrózán pedig az áttelepült breznói kovácsok szuronygyártásra rendezkedtek be. A Nagyváradot kiszolgáló vasművek márciusban és áprilisban már egyenként heti 120–200 bécsi mázsá ágyugolyót öntöttek és szállítottak be a központi raktárba.

A tavaszi felszabadító harcok a fegyverellátásban határozott javulást hoztak. A felvidéki üzemek, így Rónic, Mecenzéf, Nyustya, Hisnyóvíz ismét bekapcsolódtak a fegyvergyártásba, de gazdagította a fegyvertárat az ellenségtől zsákmányolt felszerelés is. A szolnoki csatában pl. **Damjanich** egymaga 11 ágyút zsákmányolt, Buda visszafoglalása után pedig 13 ezerrel gyarapodott a honvéd-

ség puskaállománya. A harcok élénkülésével a hadsereg lőszerfogyasztása is megnőtt, mégis most már Kossuth is reményteljesnek ítélte a fegyverellátás helyzetét. Vállalva az újabb átszervezéssel járó kiesést, elrendelte a fegyvergyártás központjának visszahelyezését Pestre, és fontolgatta újabb fegyvergyár felállítását Komáromban. Ezeknek a terveknek a megvalósulását azonban a gyors összeomlás és a világoosi fegyverletétel megghiúsította.

Arra a kérdésre, hogy elég fegyvert és lőszert adott-e a kohászat a honvédségnek a nemzet harcához, természetesen nehéz egyértelmű választ adni. A hadvezetés a vaskohászatot pl. ágyút nem igényelt. A megsemmisítettek pótlását és az igények szerinti újak öntését a két alkalmi műhely biztosította a népi mozgalom által rendelkezésre bocsátott harangokból. Székesfehérvár pl. már decemberben négy harangot ajánlott fel a Váci úti gyárnak, Baja városa pedig 1849 februárjában egyszerre 9 harangot küldött Nagybányára, amelyből öt ágyúcsövet öntöttek. Az ágyúgolyó öntésében és a szuronygyártásban a kohászat az igényeket jó ütemben elégítette ki, ugyanakkor a szabadságharc egész tartama alatt ellátási gondok jelentkeztek gyalogsági lőfegyverekben és lőporban. A kézfegyver hiánya különösen élesen jelentkezett 1849 februárjában és júniusában, amikor fokozott ütemben állították fel az új zászlóaljakat.

A puskakészítés üteme azonban nem a kohászaton múlt; a puskacső készítéséhez is akadt elég vasanyag. Időt rabló a cső megmunkálása és a gyújtószerkezet elkészítése volt. Egyedül szervezett kardgyártásra nem vállalkozott a kohászat, ehhez ekkor nem volt megfelelő kapacitása, de erre a hadvezetés sem támasztott igényt.

A fentiek alapján elmondható, hogy a szabadságharc hátterében jelentős kohászat állt, a vasgyártó kapacitást a hadvezetés ki sem használta. A gyalogsági fegyverellátás mégsem volt kielégítő, mivel az ország mechanikai felkészültsége messze elmaradt a követelményektől.

IRODALOM

1. *Remport Zoltán*: Magyarország vaskohászata az ipari forradalom előestéjén (1800–1850). Budapest, 1995.
2. *Vass Tibor*: Rombauer Tivadar, a gyáralapító (1803–1855). Ózd, 1996.
3. *Zsámboki László*: Az Akadémia az 1848–1849 forradalom és szabadságharc idején. In Vivat Akademia. OMBKE, Budapest, 1985.
4. *Zoltay Endre*: A diósgyőr–hámori vasgyártás. Kézirat, 1965. Öntödei Múzeum
5. *Maderspach Livius*: Maderspach Károlyné tragédiája és adatok Ruszkabánya történetéhez. Zólyom, 1909.
6. *Gábor László*: Gábor Áron (1814–1849). BKL Öntöde. 1985. 11. sz. 241–248. old.